

Debat

Hvorfor skrive landbohistorie?

Birgit Løgstrup

Fortid og Nutid august 1993, hefte 2, s. 154-166.

I denne udvidede anmeldelse af *Det danske landbrugs historie* tager Birgit Løgstrup udgangspunkt i værket til at give et vue over tidligere, samlede fremstillinger af det danske landbrug i dets historiske tilstande. Hun understreger, at det er første gang, der forsøges en samlet beskrivelse af landbrugets udvikling ud fra egentlig historiske problemstillinger – hvorved værket ikke kun er *landbrugshistorie*, altså en erhvervsgrens udvikling, men også *landbohistorie*, som indbefatter de sociale og kulturelle aspekter. En problematisk geografisk afgrænsning, som navnlig udelader Sønderjylland, og manglende internationalt udblik påpeges som de alvorligste mangler. Det antydes, at vejen frem kunne ligge i en større regionalisering af landbohistorien som modstykke til de fremherskende landsperspektiver. Som helhed vurderes værket dog positivt.

Birgit Løgstrup, f. 1941, dr.phil. 1983 på afhandlingen *Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede*. Arkivchef for Rigsarkivets publikumsafdeling. Medlem af Statens Humanistiske Forskningsråd.

Blandt de mange samlede historieværker, der udkommer i disse år, findes også *Det danske landbrugs historie*.¹ Den dækker den lange periode fra 4000 f.Kr. til 1988 e.Kr., dvs. det tidsrum, der har været drevet landbrug i Danmark. Det er Landbohistorisk Selskab, der naturligt nok har benyttet 200-års jubilæet for det 18. århundredes landboreformer til at udsende dette pragtværk. Fire flotte bind er det blevet til med smukke illustrationer på glittet papir. Værket udkom i løbet af et par år fra 1988 til 1990, hvilket i sig selv er en bedrift med ti forskellige forfattere. Bag værket har der været en redaktionskomite bestående af Claus Bjørn, Troels Dahlerup, S.P. Jensen og Erik Helmer Pedersen, men med Claus Bjørn som den drivende kraft.

Hvorfor en særlig landbohistorie?

Erik Arup har engang sagt, at det danske landbrugs historie er den inderste kerne i Danmarks historie. Dette svarede til hans billede af danskeren som bonden, der gik bag sin plov og pløjede den danske muld. Er der så overhovedet grund til at udsende en særlig landbohistorie, når den almindelige danmarkshistorie ifølge denne definition også må være landbohistorie?

Men landbohistorien har hverken i Erik Arups egen *Danmarks Historie* (1925-1932) eller i andre værker en sådan placering, at en speciel landbrugshistorie er overflødig. En gennemgang af behandlingen af det 18. århundredes landbohistorie i de enkelte danmarkshistorier fra dette århundrede viser i øvrigt, at der gives stadig mere plads til behandlingen af landboforhold (se tabel). I *Det danske Folks Historie* fra 1928 optog behandlingen af landbofor-

Indholdet af landbohistorie i de generelle værker om Danmarks historie

	Bd.	Periode	Udg.år	Sidetal	Heraf landboforhold Sider	Procent
<i>Det danske Folks Historie</i>	6	1770-1814	1928	277	20	7,2
<i>Schultz' Danmarks Historie</i>	4	1772-1814	1942	364	25	6,9
<i>Politikens Danmarkshistorie</i>	10	1784-1814	1964	404	45	11,1
<i>Gyldendals Danmarkshistorie</i>	4	1730-1814	1982	313	70	22,4
<i>Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie</i>	9	1700-1800	1990	372	89	23,9

hold og landboreformerne i perioden 1770-1814 20 sider ud af bindets 277 sider, hvilket svarer til 7,2 %. Der skete et spring med *Politikens Danmarks historie* fra 1964, hvor landboreformerne optog 45 sider af de 404 sider til perioden 1784-1814, svarende til 11,1 %. Det næste spring skete med *Gyldendals Danmarks historie* fra 1982, hvor landboforholdene optog 22,4 % af det sidetal, der var reserveret perioden 1730-1814.

Den vekslende periodisering er naturligvis et problem for en sådan sammenligning. Men der er ingen tvivl om tendensen, at landboforhold optager et stigende sidetal i de almindelige danmarkshistorier. Det skyldes formentlig både, at forskningen i landbohistorie har taget et opsving i det sidste par generationer, og at social og økonomisk historie tillægges en stadig større betydning for forståelsen af samfundets udvikling.

Tidligere landbo- og landbrugshistorier

Det at udgive landbohistorier er ikke en ny idé. De første beskrivelser af dansk landbrug var ganske vist først og fremmest tilstandsbeskrivelser med det pædagogiske sigte at påvirke datidens landmænd til at iværksætte driftsforbedringer. Men de havde også et tydeligt historisk aspekt. Professor i landøkonomi Gregers Begtrup byggede sit syv bind store værk om agerdyrknings tilstand i Danmark fra 1803 på et

stort materiale, dels indsamlet lokalt, dels fra Rentekammerets arkiv. Han angav i forordet sit formål som *historisk at gøre læseren bekendt med det særegne i vort landvæsen*, men også at give et kameralistisk, økonomisk blik over landet og endelig at beskrive det lokale jordbrug med dets fortrin og mangler. Hans forbillede var skotten John Sinclairs beskrivelse af landbruget i Englands forskellige grevskaber. Begtrups værk blev ligeledes opbygget topografisk: Sjælland og Møn, Fyn og Jylland. Dets tidsmæssige horisont var sidste halvdel af det 18. århundrede med folketællinger og landboreformer som udgangspunkt.²

Tyve år senere følte både Landhusholdningsselskabet og Rentekammeret, at der var behov for en opdatering af den tilgængelige viden om landbrugets tilstand i landets amter. Det blev til rækken af amtsbeskrivelser, der byggede på udsendte spørgeskemaer til interesserede landbrugere over hele landet. Værket blev udsendt af Landhusholdningsselskabet 1826-1844 med 25 forskellige forfattere. Det var en videreførelse af de topografiske og driftsøkonomiske emner i Begtrups værk og i mindre grad af de historiske aspekter. Amtsbeskrivelserne har i deres forhistorie desuden en linie til amtmændenes mange indberetninger til centraladministrationen om agerdyrkning.³

Det næste værk i rækken var både landbrugshistorie og tilstandsbeskrivelse. Det var landbrugsskoleforstander Janus Balthazar Krarups *Beskrivelse af*

Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 til Nutiden, som blev udsendt af Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab fra 1895 til 1912. Det var inddelt efter amter. Forfatteren nåede kun at udsende de jyske amter i tre bind, men resten blev udgivet efter hans død af S.C. Tuxen fortrinsvis på grundlag af Krarups indsamlede materiale. Tidsgrænsen 1835 markerer starten på landbrugsstatistikken i Danmark. Planen for værket var for hvert amt at undersøge jordbund, klima, jordens benyttelse og driftsform, enge, skove og moser, redskaber og maskiner, husdyr, gødning, bygninger og inventar, priser, havedyrkning, arbejdsforhold og rentabilitet. Metoden er overalt at udnytte de nye statistiske tal til at oplyse både tilstand og udvikling. Hvert bind afsluttes med et fyldigt tillæg med beskrivelse af driftsformer på udvalgte gårde. Faktisk har tillægget samme omfang som selve amtsbeskrivelsen (ca. 300 sider).

Næsten samtidig med afslutningen af den topografiske landbrugshistorie overvejede Landhusholdningsselskabet at iværksætte udarbejdelsen af en ny landbrugshistorie, som i modsætning til de tidligere udgivelser skulle dække hele perioden fra landbrugets indførelse i Danmark frem til nutiden. Opgaven blev i 1914 overdraget statskonsulent Kristian Hansen, som skulle udføre hvervet sideløbende med mange andre krævende opgaver som forsøgsleder mm. Derfor kom opgaven også til at strække sig over tyve år. Det første hæfte udkom i 1924 og det sidste i 1945.

Kristian Hansen var landbrugskandidat af uddannelse, men kombinerede sin indsats inden for planteavl med en glødende interesse for landbrugets historie. De medarbejdere, han samlede om sig, var landbrugsteknikere og ikke historikere, med den væsentlige undtagelse, at han til sidste bind om bondestandens sociale og økonomiske historie måtte inddrage historikeren Fridlev Skrubbeltrang. Værket skulle først og

fremmest beskrive udviklingen inden for teknik og driftsforhold. Udgangspunktet var den store forandring af landbruget, forfatterne selv havde oplevet i deres liv.

Det danske Landbrugs Historie er derfor disponeret ud fra en landbrugsfaglig emneinddeling, hvor hvert emne føres igennem fra oldtid til nutid. Der er således hverken taget hensyn til topografi som i de tidligere forsøg på en landbohistorie eller til historiske tidsperioder som i de efterfølgende. Resultatet blev et fembindsværk, der disponeredes således:

- I. Danmarks jord. 1925, 240 s. To forfattere.
- II. Planteavl. 1936-1943, 426 s. Seks forfattere.
- III. Husdyrbrug. 1924-1932, 714 s. Fem forfattere.
- IV. Bygninger, Mejeri, Redskaber. 1925-1933, 600 s. Tre forfattere.
- V. Danske Landboforholds Historie. 1934-1945, 704 s. Tre forfattere.

Det var således fortrinsvis landbrugets historie, dvs. landbruget som erhverv, men med enkelte indslag i første og sidste bind af landbohistorie forstået som landbobefolkningens historie. Det var en stor arbejdsindsats, som blev nedlagt i værket. Det var stort set afsluttet, da der fra begyndelsen af 1940'erne kom nyt liv i landbohistorisk forskning.

Landbohistorisk forskning i fremgang

Den fornyede indsats inden for landbohistorien var knyttet til mange store navne inden for historieforskningen: Fridlev Skrubbeltrang, Hans Jensen, H.H. Fussing, Sigurd Jensen, Gunnar Olsen, Johan Hvidtfeldt og mange flere, som byggede deres arbejder på anderledes grundige arkivstudier end forgængerne. Resultatet blev et væld af mono-

grafier og disputatser. Nogen samlet landbohistorie blev det ikke til i deres generation, formentlig fordi de ikke opfattede det som nogen central opgave at bruge deres kræfter på. De var først og fremmest individualister. Fridlev Skrubbeltrang, som bragte landbohistorien ind på Københavns Universitet, sammenfattede dog sin indsats i et afsluttende værk om *Det danske landbosamfund 1500-1800* (1978, 446 s.). Kerne i Skrubbeltrangs landbohistorie er udviklingen af fæstevæsenet fra senmiddelalder til det 18. århundrede sammenholdt med ejendomsstruktur og sociale forhold.

Denne generation af landbohistorikere fyldte så meget i forskersamfundet, at de var i stand til at slutte sig sammen i det, der senere blev til Landbohistorisk Selskab, men startede som "Udvalget til udgivelse af kilder til den danske landbobefolknings historie". Udvalget havde sin styrke i det tværvidenskabelige forskningsmiljø, idet det bestod af både historikere, stednavneforskere, geografer og senere også etnologer.

Forhistorien til den nyeste landbohistorie

Som det første navn på det senere Landbohistorisk Selskab antyder, var arbejdet de første år lagt an på kildeudgivelser og ikke på store, samlede værker. Det harmonerede med den almindelige tendens i historieforskningen at udføre dybdeborende detailundersøgelser uden at vove at kaste sig ud i større videnskabelige synteser. De kunne netop ikke være videnskabelige, mente man dengang.

Denne holdning var endnu fremherskende, da Erik Helmer Pedersen kort efter sin optagelse i selskabet i 1973 i Erhvervshistorisk Årbog 1975 offentliggjorde en storstilet plan for dansk landbrugshistorie for perioden 1750-1973,

fra landboreformernes start til Danmarks indtræden i EF.⁴ Også han ville som K. Hansen skrive en landbrugshistorie ud fra den omvæltning, der skete i samtiden. Han mente, der skete et stort skred for dansk landbrug ved Danmarks indtræden i Fællesmarkedet. Derfor ville han fastholde og kortlægge den erhvervsmæssige indsats, der var gået forud, men også sætte den ind i en social og politisk sammenhæng med Danmarks almindelige historie. Han ville således fokusere på landbrugserhvervets historie opdelt i tre faser:

1. 1750-1860 Fra eksistensjordbrug til markedsorienteret landbrug.
2. 1860-1890 En ny landbrugsteknologi skabes og tages i anvendelse.
3. 1890-1973 Dansk landbrugsindustri og dens rolle i det moderne Danmarks udvikling.

De ældre medlemmer lod sig dog ikke overbevise af denne unge teoretiker, der kom brusende ind i selskabet. De ville ikke indordnes i et sådant stramt teoretisk arbejde, hvor dispositionen var pålagt den enkelte forfatter uanset hans egne synspunkter og periodens særpræg. Helmer Pedersen gentog dog uforfærdet sin plan i det jubilæumsskrift, han udsendte ved selskabets 25-års jubilæum i 1977, efter at han var blevet formand for selskabet i 1976.

Men der skete ikke videre i sagen, før Thorkild Kjærgaard i efteråret 1980 tog sagen op på ny og foreslog en landbrugshistorie i fire bind som et naturligt samarbejdsprojekt for selskabet ved 200-års jubilæet for landboreformerne. Den franske *Histoire de la France rurale* fra midten af 1970'erne blev fremhævet som forbillede. Efter nogen diskussion og forvikling, hvor Thorkild Kjærgaard udtrådte af det særlige 1988-udvalg, der skulle forberede værket, blev projektet endelig vedtaget i 1982. Den finansielle støtte sikredes fra landbrugsorganisationerne gennem Landbohistorisk Støttekreds, ligesom Nykredit senere gik ind som sponsor. Det blev Claus Bjørn

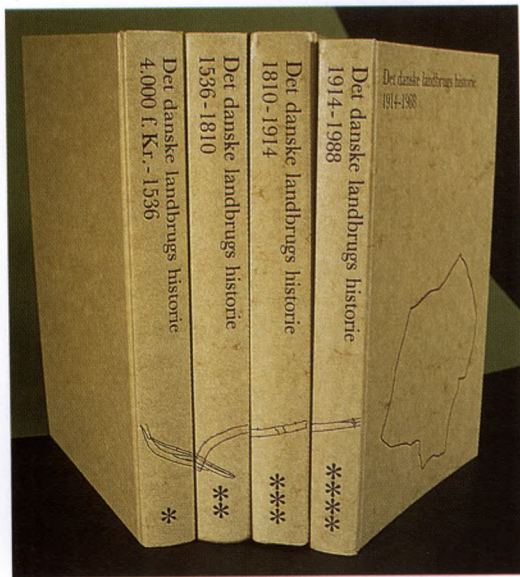

Foto Pirita Taskinen.

som ny formand for Landbohistorisk Selskab og hovedredaktør af værket, der gennemførte arbejdet.

Planen havde vekslet lidt mellem tre og fire bind, men Thorkild Kjærgaards oprindelige forslag til disposition for de enkelte bind blev stående som rettesnor for forfatterne:

1. Landskab – klima.
2. Produktionssystemer.
3. Sociale grupper – hierarkier.
4. Kultur – mentalitet.

I Claus Bjørns oplæg fra 1983 blev det understreget, at punkt 2, produktionssystemerne, ikke måtte fordunkles af punkt 3, der indeholdt den mere traditionelle landbohistoriske linie i Danmark – en cadeau til Helmer Pedersens oplæg?

Hvordan blev rettesnoren da udmøntet i den færdige landbrugshistorie?

Kronologi og forfattere

Det danske landbrugs historie har i modsætning til alle sine forgængere fået en kronologisk inddeling:

1. 4000 f.Kr.– Tre forfattere (Kristian

1536 e.Kr. Kristiansen, Lotte Hedeager og Erland Porsmose).

2. 1536–1810 To forfattere (Karl-Erik Frandsen og Lotte Dombernowsky).
3. 1810–1914 Fire forfattere (Claus Bjørn, Jørgen Dieckmann Rasmussen, S.P. Jensen og Jens Christensen).
4. 1914–1988 Én forfatter (Erik Helmer Pedersen).

Det er en god hovedkronologi, der med sit skel ved reformationen med rette lader den senmiddelalderlige krise og den store nationalisering af kirkegodset høre til hver sit bind. Bind 2 behandler både opbygningen af godssystemet og dets begyndende afvikling med landbo-reformerne. De to sidste bind får derved overdraget hvert sit århundrede med 1914 som et rimeligt skel, hvor det 19. århundredes udviklingsoptimisme først får sit knæk med 1. verdenskrig. Hvert bind har fået sine landbrugskriser, uden at de er benyttet som periodeinddeling. Det er snarere udviklingsforløbet inden for landbrugsstrukturerne, der har været benyttet som inddeling.

Tilsyneladende har man på intet tidspunkt overvejet at lade én forfatter skrive hele landbohistorien. De tider er forbi, da én person magtede alle perioder. Også i forskerverdenen opleves specialiseringens tidsalder. Men bortset herfra er alle modeller blevet anvendt inden for de enkelte bind: Én, to, tre og fire forfattere.

Det var ikke planlagt helt således fra starten, men sådan blev det. Alle forfattere er specialister inden for den periode, de har fået overdraget. Alle er de medlemmer af Landbohistorisk Selskab bortset fra Kristian Kristiansen og Lotte Hedeager. Bortset fra de samme to, som er arkæologer, er alle forfattere historikere. S.P. Jensen har det fortrin, at han både er lic.agro. og en meget habil lokalhistoriker.

Det kan måske undre, at Landbohistorisk Selskab til denne store opgave ikke i højere grad har udnyttet sin force som tværvideenskabeligt forum. Hverken navneforskere eller etnologer har været inddraget. Det betyder dog ikke, at navneforskningens resultater ikke er blevet benyttet. Det er i høj grad sket i første bind. Derimod er etnologien ikke på samme måde blevet en integreret del af fremstillingen. Specielt i tredje og fjerde bind fremtræder etnologiske synsvinkler som et lidt påklistret vedhæng, selv om det oprindelige oplæg til forfatterne havde kultur og mentalitet som et særskilt punkt.

Geografisk område

Hverken af oplægget fra 1983 eller af Claus Bjørns forord til værket fremgår det, hvilket geografisk område værket dækker. Det fremgår af titlen, at det er det *danske* landbrugs historie. Men hvad er Danmark i denne sammenhæng? Det fremgår under læsningen, at det ikke er det danske rige, som det så ud til forskellige tider. Hverken Norge eller de svenske provinser er medtaget. Hvad værre er, så viser det sig efterhånden, at det nuværende Sønderjylland ikke er medtaget. Det burde have været præciseret i forordet. Selv om Karl-Erik Frandsen i sin gennemgang af eksempler på ejendomsstruktur anfører stridighederne mellem selvejerne og hovedgården Trøjborg i Vestslesvig (bd. 2, s. 112-117): Trøjborg hørte med til de kongerigske enklaver.

Længe havde jeg en mistanke om, at Bornholm også var udeladt – ikke mindst fordi den ikke figurerede på alle Karl-Erik Frandsens glimrende kort over landgildeydelse og andre landbrugsforhold fra 1600-tallet. Disse kort bygger på de forskellige matrikelforarbejder, som ikke omfattede Bornholm. Men det oplyser han ikke, ligesom han heller ikke gør afbigt ved et særligt

Bornholmsafsnit. Først Lotte Dombernowsky har et kort afsnit om Bornholm i sin gennemgang af bondens gårddrift (bd. 2, s. 236-237). Også Claus Bjørn omtaler udskiftningen på Bornholm (bd. 3, s. 14).

Købstædernes landbrug er så godt som ikkeeksisterende i *Det danske landbrugs historie*. Karl-Erik Frandsen omtaler købstædernes ret store kreaturhold (bd. 2, s. 95), og Claus Bjørn anfører som den eneste forfatter i sin indledning (bd. 3, s. 12), at de mellemstore og mindre købstæder i betydeligt omfang drev landbrug. Hvorimod Erland Porsmose i sit tankeeksperiment bd. 1, s. 313 går ud fra, at købstæderne skulle ernæres af bøndernes landbrugsproduktion.

Det er tydeligt, at alle forfattere bestræber sig for at finde eksempler fra hele landet – ikke mindst Lotte Dombernowsky gør en energisk indsats. Men det kan alligevel ikke skjules, at landbohistorisk forskning for tiden står stærkt på Fyn, efter at Historisk Institut ved Odense Universitet virkelig har sat mange forskere i gang med opgaven. Tidligere, i 1960'erne og 1970'erne, var det sjællandske forhold, der nød den største bevågenhed hos forskerne som følge af Fridlev Skrubbeltrangs og hans elevs indsats. Hvornår kommer turen til Jylland?

Som tidligere omtalt var flere af forfatterne for *Det danske landbrugs historie* bygget op som topografiske værker med landboforholdene i de enkelte amter som genstandsfelt. Dette har man fjernet sig så langt fra, at der end ikke er blevet plads til et topografisk register i værket. Det forringer dets kvalitet som opslagsværk.

Dansk landbrug i verden

Fra spørgsmål om topografi er det naturligt at glide over til at stille spørgsmål om dansk landbrugs stade eller ni-

veau i forhold til udlandet. Denne synsvinkel er Kristian Kristiansen faktisk ene om at anlægge, idet han følger landbrugets komme til Danmark. Lad være, at hans kildemateriale til at besvare spørgsmålet er mere end spinkelt, men han stiller det. Stort set ingen af de øvrige forfattere forsøger at bedømme forholdet til udlandet. Hvornår ligger dansk landbrug i spidsen, og hvornår overtager det innovationer fra udlandet? Tilsyneladende fungerer dansk landbrug i et tomrum, hvor udlandet kun optræder som aftager af danske produkter eller som eksportør af økonomiske verdenskriser til Danmark (som i Erik Helmer Pedersens bind). I afsnittet om andelsbevægelsen står der en sætning om, at andelsformen ikke er en dansk opfindelse, uden at forholdet er søgt nærmere problematiseret. Det skal dog fremhæves, at Karl-Erik Frandsen i forbindelse med både handel og strukturudvikling har nogle nyttige udblik til det øvrige Europa.

Denne manglende sammenligning med landbrugsforhold uden for Danmark er efter min opfattelse den alvorligste indvending mod *Det danske landbrugs historie*. Sammenligningen havde i sig selv givet en mere realistisk synsvinkel på de danske fænomener. Måske havde der i nogle perioder været basis for at pille lidt ved vor selvfølelse, mens det i andre vitterlig havde vist sig, at vi havde været i spidsen for udviklingen. I disse internationaliseringstider havde det desuden været opportunt at bringe dansk landbohistorie ind på verdenskortet eller i hvert fald Europakortet. Og det havde været muligt, eftersom der de senere år er blevet udgivet landbohistorier i Frankrig, Tyskland, Holland og England.

Hvorfra er landbrugshistorien betragtet?

Med de fire punkter, forfatterne havde fået overdraget som disposition, var der ikke taget stilling til, hvorfra dansk landbohistorie skulle betragtes. Det var overladt til den enkelte forfatter, om han ønskede at betragte historien oppefra eller nede fra den enkelte bonde. Opgaven er da også løst forskelligt fra forfatter til forfatter. I bd. 1 har kernen været landbrugernes kamp mod den genstridige natur, så derfor er historiens forløb betragtet nedefra. Det samme gælder historien frem til 1860. S.P. Jensen har derimod i bd. 3 lagt så megen vægt på punkt 2 i dispositionen (produktionssystemerne), at historien nærmest bliver set gennem landbrugskonulentens øjne. Landbrugshistorien i det 20. århundrede bliver til gengæld set så meget fra oven, at det undertiden føles, som sad vi på toppen af Axelborg og så over til Christiansborg og videre ud over det ganske land. Denne synsvinkel har både positive og negative konsekvenser. En konsekvens er, at afsnittet om kulturen i landbosamfundet føles ude af trit med de øvrige afsnit. Billederne til dette bind er derimod fortrinsvis taget ude fra det pulserende liv på landet, hvorved der er kommet en formentlig utilsigtet modsætning mellem tekst og illustrationer.

Videnskabeligt apparat og illustrationer

Der findes hverken i de enkelte bind eller samlet nogen oversigt over den videnskabelige forskning for de omhandlede perioder. Den eneste undtagelse er bd. 3, hvor Jørgen Dieckmann Rasmussen bringer en udmærket oversigt over den vigtigste forskning for perioden 1860-1914. Det havde været ønskeligt med en tilsvarende oversigt for de øvrige perioder, eller – da det ikke er til-

fældet – skulle den ene oversigt måske være udgået i ensretningens navn.

Værket er overalt forsynet med et videnskabeligt noteapparat, ligesom der er litteraturfortegnelser i de enkelte bind. Det manglende topografiske register har jeg tidligere beklaget. Værket har heller ikke personregister, men derimod findes der i sidste bind et samlet emneregister udarbejdet af Helle Schummel. Der findes en forkortelsesliste til bd. 4, men ikke til de øvrige.

Alle fire bind er forsynet med smukke og gode illustrationer, hvortil der findes en billedfortegnelse efter hvert afsnit. Det er lykkedes at finde mange billeder, som ikke tidligere har været benyttet.

I denne sammenhæng skal også omtales omslaget på de enkelte bind, som udspringer af en genial idé. På de stive bind findes omridset af landsbyen Starreklintes ejerlav i Odsherred. Det gennemsigtige smudsomslag på de enkelte bind viser med røde linier marksystemerne for et år inden for det pågældende binds periode: 1315, 1682, 1798 og 1921 (det er dog først i kolofonen i bind 4, at landsbyens navn og kortets tidspunkt bliver oplyst). Det er således lykkedes på værkets omslag at formidle strukturudviklingen inden for dansk landbrug gennem 600 år. Derimod er der ikke blevet plads til at vise situationen i dag, som formentlig igen ville være store, sammenhængende flader som på bind 1.

Men ikke nok med det. På ryggen af hvert bind findes nogle mystiske penne-streger, som ved opstilling på bindets rette plads sammen med de tre øvrige bind viser sig tilsammen at danne tegningen af en ard – den plovtpe, som anvendtes til at bryde den jord, der blev grundlaget for det danske landbrug. Bindets nummer i rækken angives naturligtvis ikke med simple tal, men med én til fire stiliserede blomster. Omslaget præsenterer en begavet form for formidling med anvendelse af simple, visuelle metoder!

De enkelte bind

Den ydre, kronologiske opdeling er behandlet ovenfor. I dette afsnit skal der gives nogle korte vurderinger af de enkelte bind, selv om jeg har opfattet det som min hovedopgave som anmelder at beskrive landbrugshistorien i sin helhed.

Første bind 4000 f.Kr.-1536 e.Kr.

Første bind er inddelt i tre perioder, to arkæologiske afsnit for henholdsvis sten- og bronzealderen (107 s.) og jernalderen (96 s.) og et afsnit for den første historiske periode fra 1000 til 1536 (210 s.).

Det er naturligvis en vanskelig opgave at beskrive landbrugsudviklingen i en periode med så få fund og endnu færre beskrivelser af de foretagne udgravninger som den ældste periode. Men det bliver hverken mere redeligt eller mere pædagogisk af, at de involverede, faglige problemer ikke forklares. Udviklingslinien beskrives i Kristian Kristiansens afsnit som aldeles sikker og problemløs. Hvordan kan man vide så aldeles sikkert, at agerbrugets indførelse er sket i løbet af et par generationer (s. 27)? For en historiker er det desuden ubegribeligt, at der ikke er behov for nogle forklarende indledninger, inden man tager springet fra stenalderen i Danmark til nutidens jægere og fiskere i Sydøstasien eller Nordamerika og Canada, eller hvor man nu finder for godt (s. 18-19 og 90). Side 89 har forfatteren dog ud fra forskellige redskabsfund gjort udmærket rede for variationer i agerdyrkningsmetoderne i indbyrdes relativt nære områder. Hvordan kan han så foretage disse andre sammenligninger både over tid og sted med så forskellige klima- og vegetationsforhold? Samtidig er det en betænkelig lapsus i et værk med så høje formidlingsmæssige intentioner som dette ikke at forklare, hvornår vi har bonde-

stenalder (s. 46), bronzealder og jernalder (s. 49-50). Vi skal helt frem til side 69, før det åbenbares, at den yngre stenalder er fra 2800 til 1800 f.Kr. og bronzealderen fra 1800 til 500 f.Kr.

Dette første afsnit kunne måske i be-
tragtning af den usikre viden om perio-
den have været skåret ned i omfang el-
ler behandlet sammen med det efter-
følgende afsnit.

Afsnittet om landbruget i jernalderen har flere arkæologiske fund at bygge på. Lotte Hedeager opfatter det som sin op-
gave at gøre læseren delagtig i flere af arkæologiens forskningsproblemer. Det er spændende at følge udgravningen og tolkningen af de nyopdagede landsbyer fra jernalderen. Desuden kan hun nu inddrage de ældste stednavne i tolknin-
gen af landskabsbebyggelsen.

Historikeren Erland Porsmose kan i sit afsnit om perioden fra 1000 til 1536 tillige bygge på skriftligt kildemateriale ved siden af nogle få udgravninger specielt på Fyn. Det er i denne periodes begyndelse, at landsbyen afsluttede sin vandring og blev stationær. Efter den store ødegårdskrise dannedes dernæst den jævnstore, danske bondegård, der har stået som norm for dansk landbrug lige siden. Den skabtes ved udstykning af brydegårde (forpagtergårde) og hovedgårde og ved sammenlægning af gårdsæder (små husmandsbrug med arbejdspligt).

Forfatteren bygger ifølge noteapparatet på en meget omfattende litteratur. Det er lykkedes ham at få de fire punkter i dispositionen til at glide sammen i en helhed. Måske er det til gengæld ikke altid helt let for læseren at fastholde kronologien.

I øvrigt er afsnittet skrevet med megen humor. Se den barske vits side 330: På grund af krisen eftergav man i 1354 alle idømte straffe på liv og lemmer, så forbryderne ikke længere skulle lemlæstes. "Der var nu brug for hver hånd i rignet," lyder Porsmoses kommentar.

Andet bind 1536-1810

Andet bind er blevet delt mellem Karl-Erik Frandsen og Lotte Dombernowsky med 1720 som skillelinie. Problemet med forholdet mellem den tematiske og den kronologiske linie har de løst på forskellig vis. Efter en omfattende og god gennemgang af dansk landbrug før landboreformerne (s. 11-79) går Karl-Erik Frandsen over til en beskrivelse af henholdsvis ejendoms-, økonomiske og sociale forhold i perioden 1559-1620, fulgt af ganske korte perioder, til sidst på kun 9-15 år. Dette hakker det historiske forløb i stykker – ofte har forfatteren kun en enkelt lovtekst som kildebelæg for de sociale forhold. Hans styrke ligger så afgjort i dyrknings- og afsætningsforholdene, som han som tidligere omtalt evner at sætte ind i en international sammenhæng.

Lotte Dombernowsky har derimod valgt efter en indledende beskrivelse af perioden som helhed udelukkende at arbejde tematisk. Resultatet er blevet afrundede og meget velskrevne små artikler, der behandler hovedproblemerne i reformperioden. Hendes løsning af opgaven er blevet traditionel landbohistorie uden al for megen skelen til den disposition, forfatterne fik udleveret. Men historien er blevet god og læseværdig, fordi hun kan kunsten at beskrive et historieførløb gennem de implicerede bønders skæbne. Det er vedkommende historieskrivning.

Tredje bind 1810-1914

Tredje bind havde formentlig vundet ved kun at have én forfatter, der for en gangs skyld havde kunnet se udviklingen af dansk landbrug som et sammenhængende forløb gennem hele det 19. århundrede. I stedet er perioden delt i to med 1860 som skel, hvor Claus Bjørn behandler første og et forfatterkollegium på fire tager sig af sidste periode.

Det danske landbrugs historie
4.000 f. Kr. - 1536

Det danske landbrugs historie
1536-1810

Foto Pirita Taskinen.

Det danske landbrugs historie
1810-1914

Det danske landbrugs historie
1914-1988

Claus Bjørn har i sin periode desuden lagt et skel ved 1830, som markerer afslutningen på 1820'ernes krise. I de to perioder er afsnittene tematisk opbygget. Claus Bjørn har på mange emneområder stået i den situation, at han ikke har kunnet bygge på eksisterende forskning. I stedet har det været nødvendigt for ham selv at præsentere de lange linier. Vi er nu kommet så højt op i tid, at han har kunnet benytte de tidligere omtalte topografiske landbohistorier eller beskrivelser som kildemateriale til de mange temaer, hvor der ikke findes nyere forskning. Det gælder amtsbeskrivelserne og J.B. Krarups beskrivelse af landboforholdene. Desuden anvendes de landøkonomiske tidsskrifter og beretningerne fra landmandsforsamlingerne. Resultatet er blevet nogle vel-skrevne afsnit, men det kan ikke skjules, at her i høj grad mangler en selvstændig forskning, så perioden ikke fremstår som klemt inde mellem landboreformer og andelsbevægelse.

For perioden 1860-1914 lægger Jørgen Dieckmann Rasmussen baggrunden for den videre udvikling med nogle instruktive kapitler om infrastruktur og økonomi. I beskrivelsen af den ny tids bonde (s. 195) får han fastslået, at de større brug allerede i 1860'erne begyndte at øge den animalske produktion. Derved kommer han i modstrid med en af Claus Bjørns pointer i det foregående afsnit (s. 152), at udvidelsen af den animalske produktion var startet allerede i 1830'erne. En vis samordning havde nok været på sin plads.

Det centrale afsnit om produktion og teknologi er blevet overladt en erfaren mand, S.P. Jensen, som ved meget om både teoretisk og praktisk plante- og kvægavl. Men atter, som i det tidligere afsnit, må S.P. Jensen foretage primær forskning på de allerfleste områder på grundlag af samtidige landøkonomiske beretninger. De er alle betragtet under synsvinklen: "Hvad ledte op til nutidens effektive landbrug?". Hvor er beretnin-

gen om de fejlslagne forsøg eller om de gode ideer, der set over det længere perspektiv alligevel ikke førte til den øgede effektivitet? Men denne indvending eller rettere forøgede nysgerrighed skal bestemt ikke forstås sådan, at det ikke er spændende beretninger, der bringes. Ikke mindst er der et interessant afsnit om dræningen (s. 276-279), der har medført så store forandringer i det dyrkede landskab. Her synes der at ligge et stort materiale i Landhusholdningsselskabets arkiv, der venter på at blive nærmere udnyttet.

Selvsagt skriver Claus Bjørn meget kompetent om landbrugets foreninger og andelsbevægelse i deres storhedsperiode. Jens Christensen har fået til opgave at skrive om landbokulturen i perioden 1860-1914. Selv om han gør det udmærket, lykkes det som tidligere omtalt ikke at få afsnittet til at glide ind som en integreret del af helheden.

Fjerde bind 1914-1988

Fjerde og sidste bind har i modsætning til de øvrige kun én forfatter, Erik Helmer Pedersen. Det står ham således frit at trække de linier og nedlægge de periodeskel, han finder fagligt relevant. Forfatteren har da også en helhedsopfattelse, hvor han på udmærket vis argumenterer for, at udviklingen fra 1931 til 1950 er en parentes i den lange udvikling fra 1914 til 1973, hvor der atter sker noget ganske afgørende for landbruget ved Danmarks indtræden i EF. I den lange parentes med verdenskrise og verdenskrig påviser han i et fint afsnit, hvad tredivernes krise og fyrrernes mangel på import betød for de enkelte produktionsgrene. Sammenfattende fastslås det, at krisen førte til produktionsregulering, mens krigen resulterede i en national forsyningstjeneste for landbruget. Efter 1948 opnåede landbruget ikke det eftertragtede frie verdensmarked, men derimod en række internationale markedsordninger.

Det er tydeligt, at forfatterens egen forskning ligger inden for landbrugspolitik, hvor der f.eks. side 71-94 gives en god oversigt. Men hans behandling af LS, Landbrugernes Sammenslutning, er uforståelig. Han beskriver aldrig fuldt ud, hvori dens kritik af eksportforholdene og andre forhold bestod. Det bliver ved antydningen – men at LS er fjenden, er vi aldrig i tvivl om, vi ved blot ikke helt hvorfor. I det hele taget får vi alt for mange navne præsenteret, uden at der gives tilstrækkelig baggrund for dem. Selv om vor generation endnu kender Thorkil Kristensen, så bør han alligevel præsenteres (s. 251). Det er egentlig lidt det samme problem med økonomi og tal for produktionsenkeltheder. Billedet bliver let for flimrende, når det ikke koncentrerer sig om de lange udviklingslinier. Helmer Pedersen benytter ikke den udvej, hans forgænger J.B. Krarup tog i anvendelse som modvægt til de mange tal, at beskrive forholdene på enkelte gårde som konkrete eksempler på den faktiske udvikling.

Som påpeget ved omtalen af bindet om det 19. århundrede er den manglende grundforskning også her et problem. Det vanskelige nutidsafsnit 1973-1988 er ikke gået så galt, selv om det er fuldstændigt EF-orienteret.

I dette bind er der også kommet stor afstand mellem de produktionsorienterede afsnit og beskrivelsen af landbo-kulturen, selv om de har samme forfatter. Til gengæld har Helmer Pedersen mange gode indledninger til underafsnit. Med vejrudsigter og eksperternes forventninger til det nye år er vi pludselig midt i begivenhederne!

Må det være anmelderen tilladt at bringe en lille korrekturfejl: "Grød- og brødpriser kom på ny i højsædet" (s. 137) – det skal vel være *spiser*, men symptomatisk er det for forfatterens interesse for priser! (Værre er det, at diagrammet over regnskabsresultater er faldet ud s. 214).

Landbohistorie eller landbrugshistorie?

Er det så en landbohistorie eller en landbrugshistorie, som er blevet udsendt over denne ganske korte år-række? Forskellen skulle være, at landbrugshistorien lægger vægt på landbruget som erhvervsgren gennem de skiftende perioder, mens landbohistorien også inddrager landbefolkningens almindelige historie. Allerede redaktionens disposition til forfatterne lagde vægt på sociale grupper og kultur eller mentalitet ved siden af de driftsøkonomiske aspekter. Så selv om værket i op-lægget kaldte sig landbrugshistorie, havde det dog (heldigvis) indbygget tydelige landbohistoriske elementer. De enkelte forfattere har vægtet de opgivne punkter forskelligt. Måske kan sidste halvdel af bind 3 og selvfølgelig bind 4 betegnes som landbrugets historie, mens de øvrige bind snarere behandler landbefolkningens historie. Men er det så afgørende, hvad produktet kaldes? Det vigtigste er, at det er en velskrevet og perspektivrig historie, vi får fortalt – og det er det, trods indvendingerne.

Hvorfor skrive landbohistorie?

Spørgsmålet kunne besvares med den tidligere omtalte tendens i denne forskergeneration til at formidle sine forskningsresultater i samlede historieværker – måske i opposition til den foregående generation, der veg langt uden om synteser.

I dag opfattes formidling som en væsentlig del af forskningsforpligtelsen. Forskningsresultater skal bringes uden for laboratorier og studerekamre, for at forskningsprocessen kan siges at være afsluttet.

Landbohistorien vil forhåbentlig blive benyttet til at søge sammenhænge i landbrugets udvikling. Men jeg gætter

på, at den hyppigst vil blive benyttet som opslagsværk.

En landbohistorie viser ikke alene tilbage til den forskning, der er blevet udført. Den kan også benyttes som statusopgørelse over, hvor det var ønskeligt, at den fremtidige forskning satte ind. På den arkæologiske front kan vi kun ønske, at der må udgives beretninger fra de mange udgravninger, der allerede er foretaget, så historien om den forhistoriske tid får et bedre fundament at bygge på. I historisk tid er det tydeligt, at tiden frem til år 1800 hidtil har været genstand for de fleste undersøgelser. Også i denne periode glimrer kvinderne dog ved deres fravær. Det samme gælder købstadslandbruget.

Det 19. århundrede er også i landbohistorisk henseende det forsømte århundrede. Det er i denne periode, landbrugsstatistikken starter. Den har i nyere forskning fortrinsvis været benyttet til oversigter over generelle tendenser på landsplan. Derved har man overset lokale eller regionale udviklingsmønstre, som i nyeste tid med stort held er blevet fremdraget for det 17.-18. århundrede ud fra studier af matrikelforar-

bejder, godsarkiver og bondedagbøger. I krydsfeltet mellem udviklingen lokalt og centralt ligger spændingen for både moderne landbrugspolitik og moderne landbohistorie.

Hvad enten landbohistorien benyttes som status over forskningen på nuværende tidspunkt eller til at læse en god historie, så er den et nydeligt resultat for Landbohistorisk Selskab.

Noter

1. *Det danske landbrugs historie* 1-4, red. Claus Bjørn under medvirken af Troels Dahlerup, S.P. Jensen og Erik Helmer Pedersen, Landbohistorisk Selskab 1988. 417 + 394 + 431 + 355 s.
2. Gregers Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark* 1, 1803 (repr. 1978), Forerindring.
3. Finn Stendal Pedersen: Kunsten at spørge ret! En gennemgang af de nærmere omstændigheder vedrørende påbegyndelsen af de danske amtsbeskrivelser omkring 1820, *Bol og By* 1989:2, s. 7-41.
4. Erik Helmer Pedersen: Dansk landbrugs-historie 1750-1973. Nogle forskningstekniske betragtninger, *Erhvervshistorisk Årbog* 1975, s. 124-151.